

структур [37]. Їх складала вже після визволення працівники різних установ.

Отже, історичні джерела з історії окупації України представлені у державних архівах України різними типами. Передусім – це писемні джерела. Найбільш масовою й інформативною групою писемних джерел є документальні, зокрема актові документи (звітно-планового, наказово-розпорядчого, статистичного характеру). Наративні джерела значно поступаються документальним як кількісно, так й інформативно. Джерела інших типів (наприклад, зображальні) відіграють допоміжну роль у вивченні історії окупації України. В основному, вони зберігаються у ЦДКФФАУ ім. Г. Пшеничного.

1. Варшавчик М.А. *Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика.* – К., 1984.
2. Пушкарёв Л.Н. *Классификация русских письменных источников по отечественной истории.* – М., 1975.
3. Калакура Я.С. *Историчне джерелознавство: Підручник.* – К., 2002.
4. Лисенко О.Є. *Радянські документи про релігію та церкву в Україні у період Другої Світової війни: джерелознавчий аспект проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* – 2000. – Ч. 5.
5. Кашеварова Н., Войцехівська І. *Архів оперативного штабу рейхслайтера Розенберга в Києві: структура документальних комплексів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* – 2007. – Ч. 14.
6. *Архіви окупації, 1941–1944 рр. / Упор. Н. Маковська.* – К., 2006.
7. Маковська Н.В. *Актуальні джерела ЦДАВО України з історії Другої Світової війни // Архіви України.* – 2005. – № 1/3.
8. *Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО).* – Ф. р-2982. – Оп. 1. – Спр. 8.
9. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ).* – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 1.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3 – Спр. 226.
11. *Держархів Чернігівської обл. (далі – ДАЧО).* – Ф. р-3071. – Оп. 1. – Спр. 1.
12. *Держархів Донецької обл. (далі – ДАДО).* – Ф. р-1855. – Оп. 1. – Спр. 2.
13. ДАЧО. – Ф. р-3001. – Оп. 1 – Спр. 454.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1 – Спр. 53.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 525.
16. ДАДО. – Ф. р-1838. – Оп. 1. – Спр. 52.
17. ДАЧО. – Ф. р-3004. – Оп. 1. – Спр. 59.
18. ДАДО. – Ф. р-1626. – Оп. 1. – Спр. 1.
19. *Держархів Сумської обл.* – Ф. П-4. – Оп. 3-П. – Спр. 167.
20. *Держархів Луанської обл.* – Ф. р-693. – Оп. 5. – Спр. 1.
21. ДАЧО. – Ф. р-3004. – Оп. 1. – Спр. 59.
22. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ).* – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2408.
23. ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 14. – Спр. 129.
24. ДАЧО. – Ф. р-1429. Оп. 1. – Спр. 43.
25. ЦДАВОУ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 113.
26. ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 199.
27. ДАХО. – Ф. р-2982. – Оп. 4. – Спр. 150.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3 – Спр. 200.
29. ДАДО. – Ф. р-1577. – Оп. 1. – Спр. 75.
30. ЦДАГОУ. – Ф. 92. – Оп. 1. – Спр. 19.
31. ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 199.
32. ДАХО. – Ф. р-2982. – Оп. 4. – Спр. 735.
33. ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 5. – Спр. 35.
34. ДАЧО. – Ф. П-139. – Оп. 1. – Спр. 8.
35. ДАХО. – Ф. П-11278. – Оп. 1. – Спр. 1.
36. ЦДАВОУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 163.
37. ЦДАВОУ. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 7.

Zhiglo V.V. *Typological classification of the archival documents about the history of the German occupation in Ukraine during the World War II.* In the article is presented the typology classification of the documents from the Ukrainian state archives about the German

occupation regime during the World War II. Are considered the documents by the German occupation administration, the Ukrainian subsidiary authorities, different forms of the resistance movement and Soviet commissions, which investigated the economic and human loss in the occupied territories.

Key words: archival institutions, typological classification, occupation administration, the Resistance

А. А. Дмитренко

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УРСР (1944–1945 рр.) У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано утворення та перші кроки на міжнародній арені Народного Комісаріату закордонних справ УРСР. Визначено його структуру та висвітлено його діяльність у мемуарній літературі.

Ключові слова: Наркомат, спогади, ООН, УРСР

Проблема утворення та розгортання діяльності Наркомату закордонних справ УРСР у багатьох відношеннях становить значний як науковий, так і політичний інтерес. Практично до останнього часу вона не була предметом спеціального наукового розгляду, а відтак, не було і серйозних публікацій на цю тему. В українській радянській історіографії, як правило, були лише згадки про сам факт утворення НКЗС УРСР в 1944 р. Коментарі, які супроводжували його, обмежувалися перекладом радянських партійних документів, що стосувалися мотивів створення та завдань Наркомату.

Лише після розпаду СРСР з'явилися перші публікації з цих питань. Йдеться, насамперед, про статтю В. Гриневича в «Українському історичному журналі», де вперше проблема створення Наркомату закордонних справ УРСР постала як тема спеціального наукового аналізу [1]. При цьому автор залучив невідомі широкому колу читачів архівні документи. Свій внесок в ознайомлення наукової громадськості республіки з проблемою утворення та початкового періоду діяльності НКЗС УРСР зробив і Р. Пиріг. На сторінках журналу «Політика і час», під рубрикою «Крок на міжнародну арену. Відновлення Народного комісаріату закордонних справ УРСР у 1944 р.», він опублікував кілька раніше невідомих документів [2]. У сучасній українській історіографії слід виділити працю В. Матвієнка та В. Головченка [3], яка дозволяє краще зрозуміти як діячів – Д. Мануїльського й О. Корнійчука, так і епоху, в якій вони працювали, за допомоги невідомих раніше історичних фактів, документів і матеріалів.

Це, звісно, не означає, що проблема утворення та розгортання діяльності НКЗС УРСР як тема спеціального вивчення вичерпана. Згадані вище дослідники зробили, безумовно, вкрай важливу справу, але вона потребує подальшої наукової розробки. Досить важливим джерелом щодо діяльності НКЗС УРСР є мемуари політиків і дипломатів того часу, аналіз яких і визначив мету цієї статті.

Під час Другої світової війни керівництво СРСР дійшло висновку про необхідність посилити зовнішньополітичну діяльність Радянського Союзу, шляхом безпосередньої участі в ній союзних республік. З цією метою було розроблено і здійснено ряд заходів, у тому числі проведено перший за роки війни пленум ЦК ВКП(б). Серед інших питань, він розглянув і схвалив пропозиції Раднаркому СРСР про розширення прав союзних республік у сфері зовнішніх відносин [4, 6]. 28 січня – 1 лютого 1944 р. відбулася X сесія Верховної Ради СРСР, яка прийняла Закон «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народно-

го Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський Народний Комісаріат» [5]. Таким чином, Закон Верховної Ради СРСР підтвердив міжнародно-правову суб'єктність республік і став юридичною підставою для їх безпосередньої участі у міжнародному житті.

5 лютого 1944 р., тобто, за місяць до формального заснування Наркомату закордонних справ УРСР, його керівником Указом Президії Верховної Ради УРСР було призначено заступника наркома закордонних справ СРСР у справах слов'янських країн, відомого вітчизняного драматурга О. Корнійчука. Офіційно повідомлялося, що «утворення Народного комісаріату закордонних справ УРСР і зокрема призначення на пост народного комісара закордонних справ УРСР видатного громадського і державного діяча України товариша Корнійчука О. Є. зустрінуте з почуттям глибокого задоволення». Насправді ж кандидатура О. Корнійчука органічно вписувалася в тогочасну кремлівську кадрову політику в УРСР – висування на вищі державні посади представників національної інтелігенції.

Протягом річного перебування в кабінетах союзного зовнішньополітичного відомства, О. Корнійчук мав змогу тісніше познайомитися з його функціями, структурою та особливостями діяльності, налагодити особисті контакти, що стануть у нагоді на чолі НКЗС УРСР. Драматург усерйоз сприйняв своє призначення і вже через кілька днів передав М. Хрущову «Начерки концепції діяльності зовнішньополітичного відомства республіки». Обґрунтовуючи право республіки на участь у повоєнній міжнародній мирній конференції й конференціях із перемир'я з Румунією та Угорщиною, нарком наголошував на тому, що воно зумовлене, передусім, великими людськими й матеріальними втратами, яких зазнала Україна під час боротьби з гітлерівською агресією. Важливим завданням зовнішньополітичної діяльності НКЗС О. Корнійчук називав і встановлення дипломатичних зв'язків «з дружніми нам Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією» [6, 530].

Втім, справжній вихід УРСР на міжнародну арену, на думку О. Корнійчука, мало забезпечити встановлення дипломатичних відносин з Великою Британією та США. Для виконання цього завдання О. Корнійчук пропонував М. Хрущову звернутися до В. Молотова, з проханням дати вказівку радянським послам у Лондоні та Вашингтоні прозондувати настрої урядових кіл щодо можливості обміну дипломатичними місіями з УРСР. Нарком інформував голову уряду УРСР про те, що британський і американський послы в СРСР – К. Керр та В. Гарріман у бесіді з В. Молотовим, а пізніше і з ним самим висловили бажання відвідати Київ і, крім того, надіслали на ім'я О. Корнійчука теплі вітальні листи, у зв'язку з його призначенням на посаду. Зокрема британський посол зазначав: «Коли Ви з часом улаштуєтеся й остаточно привичаєтесь до Ваших нових обов'язків, Ви, безперечно, знайдете мене стукаючим у Ваші двері».

9 лютого 1944 р. О. Корнійчук представив М. Хрущову план організації НКЗС УРСР. До компетенції 1-го відділу мали входити зв'язки із суміжними державами – Польщею, Чехословаччиною й Румунією, 2-го – з Британією та США, 3-го – з Болгарією, Угорщиною, Туреччиною, Грецією та Югославією, а 4-й мав вирішувати питання, пов'язані з Німеччиною. Планом передбачалося утворення й інших відділів – протокольного, правничого, консульського, друку, кадрів, шифрувального, адміністративно-господарського, а також організація бібліотеки, архіву, друкарського бюро, експедиції,

навчальної частини (для вивчення співробітниками іноземних мов), швейної майстерні, гаражу, бюро обслуговування іноземців, їдальні, бухгалтерії тощо. Загалом же штат НКЗС УРСР, без урахування працівників допоміжних підрозділів, мав становити 156 осіб, з них 42 – в основних чотирьох відділах [7, 38].

Отже, передбачувана О. Корнійчуком структура НКЗС УРСР загалом відповідала, запропонованій ним же, концепції діяльності зовнішньополітичного відомства й ґрунтувалася на визнанні примату загальносоюзних інтересів та використанні українського наркомату як філіалу союзного НКЗС. Водночас вона була налаштована на встановлення безпосередніх дипломатичних відносин з іноземними державами, тобто, на дійсний вихід України на міжнародну арену.

14 березня 1944 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Закон «Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР». Відповідні зміни було внесено і до Конституції УРСР (до ст. 15, 19, 30, 43, 45, 48). Українська РСР, як і кожна союзна республіка, отримала тепер можливість здійснювати міжнародну правосуб'єктність у двох формах: 1) безпосередньо, за допомогою власних органів державної влади й управління; 2) через посередництво і за допомогою державних і виконавчих органів Союзу РСР [2, 54]. Однак до липня 1944 р. було утворено лише політичний відділ (завідувач – А. Плахін), що займався складанням етнографічних карт західноукраїнського регіону й історичних довідок до них, а також добіркою матеріалів довідкового характеру про окремі країни. Крім того, функціонували секретно-шифрувальний, протокольно-консульський, і кадровий відділи та управління справами. За штатним розкладом, НКЗС УРСР мав складатися з 75 працівників, проте, реально в ньому, разом із допоміжно-технічним персоналом, налічувалося лише 40 осіб. Наркомат був заснований на початку року, тому не потрапив у планове постачання 1944 р. і не одержував фондів матеріалів ні від союзних, ні від республіканських відомств. До того ж у розпал організаційної роботи, 11 липня 1944 р. по поверненні до Києва з Одеси, де О. Корнійчук проводив переговори з представниками союзних держав щодо можливості встановлення консульських зв'язків, він дізнався від М. Хрущова про звільнення з посади наркома.

Наступного дня, 12 липня 1944 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР наркомом закордонних справ і заступником голови уряду було призначено Д. Мануїльського. Того ж дня на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У його було обрано членом цього вищого партійного органу. Не дивно, що перевіреному більшовику Д. Мануїльському було доручено розробити проект Положення про наркомати закордонних справ союзних республік. На відміну від аналогічного документу О. Корнійчука, в ньому не наголошувалося на необхідності налагодження прямих дипломатичних відносин республік СРСР з іноземними державами. Республіканські уряди лише могли ставити перед НКЗС СРСР питання щодо врегулювання в бажаному для них дусі взаємин із сусідніми країнами (кордони, відшкодування втрат під час окупації, дипломатичні представництва тощо). Однак «проект Мануїльського» не тільки суттєво обмежував участь союзних республік у міжнародній діяльності, але й фактично зводив її нанівець. У концепції новопризначеного наркома чітко простежувалося намагання союзного центру використовувати республіканські НКЗС лише в якості своїх допоміжних філій, що мали слухняно вирішувати геополітичні й пропагандистські завдання сталінської дипломатії.

20 липня 1944 р. було складено Акт про прийняття Д. Мануїльським справ і майна НКЗС УРСР. У документі зазначалося: утворений НКЗС УРСР знаходиться у такій стадії організації, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дипломатичних зв'язків УРСР з іноземними державами; за короткий проміжок часу НКЗС УРСР і зокрема політвідділ виконали корисну роботу щодо складання етнографічних карт західних областей України і склали до них історичні довідки, які могли бути корисними і для НКЗС СРСР. Підбрано також деякі матеріали довідкового характеру стосовно окремих країн; організаційна структура Наркомату здатна забезпечити, крім добору інформаційного матеріалу з найважливіших зовнішньо-дипломатичних питань, спеціальне вивчення сусідніх з УРСР країн, не дублюючи основних завдань союзного НКЗС, а доповнюючи його. Керівництво Наркомату взяло «правильну лінію» щодо комплектування штату Наркомату і підвищення їх ділової кваліфікації. Штати Наркомату комплектувалися в міру розширення функцій Комісаріату і поставлених перед ним завдань. Усі відділи функціонували. Фінансова і господарська діяльність наркомату передана і прийнята за балансом у сумі 4847 тис. крб., з яких витрачено 830536 крб. З нерухомого майна Наркомату виділили лише один будинок, у якому розміщувалися весь апарат, комендатура, їдальня і гараж. Виділялося також дев'ять квартир співробітникам. З рухомого майна Наркомат придбав деякі конторські та квартирні меблі, малолітражну легкову машину, що потребувала капітального ремонту і вантажну, непридатну до експлуатації [7, 180].

Навесні 1945 р. у Києві відбувся прийом президента Чехословаччини Е. Бенеша. Д. Мануїльський для його організації телефоном з Москви давав вказівки голові політвідділу НКЗС А. Плахіну: «З Бенешем прийдуть мінімум 70 осіб, тому машин треба виділити більше. Експерсія повинна тривати десь 2–3 години, після чого тов. Гречуха (голова президії Верховної Ради УРСР) повинен організувати прийом а-ля фуршет. Під час екскурсії слід вести бесіду про те, що ми б хотіли, щоб вони затрималися в Києві на довший час, але дипломатично вказувати, що в місті можуть виникнути значні ускладнення і труднощі... У бесіді з Бенешем потрібно буде вказати, що Мануїльський у даний момент знаходиться в Москві і не може бути присутнім тут, у Києві. Щодо Закарпатської України потрібно дати зрозуміти, що ви інформовані про врегулювання цього питання» [5, 15–16].

Наближення переможного завершення Другої світової війни, як ніколи раніше загострило проблему повоевненої розбудови світу та боротьби за домінування в ньому. Майже весь 1944 та 1945 рр. пройшов під знаком очікування в Україні встановлення дипломатичних стосунків з іноземними державами, право на що було задеклароване ще в лютому 1944 р. Тут слід згадати свідчення завідуючого консульсько-протокольним відділом НКЗС УРСР К. Волохова про перебування югославської делегації в Києві: «О сьомій годині вечора 26 листопада 1944 р. я проводив гостей на вокзал. Тут І. Шубович в присутності Е. Карделя раптом серйозним тоном запитав, чи має намір український уряд після війни встановити дипломатичні стосунки з Югославією та іншими державами. Я відповів, що республіканські наркомати, зокрема наркомат закордонних справ України, саме для цього були створені» [8, 64].

Всередині НКЗС УРСР поступово почали усвідомлювати дійсне місце й роль зовнішньополітичного

відомства союзної республіки. Коли навесні 1945 р. Одеський обком КП(б)У, в зв'язку з прибуттям до міста значної кількості іноземців, порушив питання про відкриття в ньому представництва НКЗС УРСР, працівники останнього не наважилися запропонувати союзному наркоматові свої послуги. Отже, у НКЗС Д. Мануїльський проводив сталінський зовнішньополітичний курс і досягав, навіть з край обмеженими республіканськими можливостями, суттєвих успіхів. На той час він мав відповідний досвід і підготовку, тобто, чудово підходив до призначеної для нього посади. У створенні та становленні НКЗС Д. Мануїльський прийняв активну і вагомую участь: вніс пропозиції до прийняття закону про розширення повноважень союзних республік, очолив НКЗС і як нарком проводив результативну діяльність на міжнародній арені, приймав іноземних гостей в УРСР, дбав про підготовку в Україні кваліфікованих кадрів для НКЗС (потім – МЗС) [9, 56].

На обіді, який нарком закордонних справ СРСР В. Молотов давав на честь британського посла 6 лютого 1944 р., на запитання щодо можливості обміну дипломатичними представниками між країнами Заходу і союзними республіками В. Молотов відповів, що «це є справою, яку слід визначити самим республікам та іншим країнам». Однак, коли у 1945 р. М. Хрущов і Д. Мануїльський звернулися до Й. Сталіна, з проханням дозволити встановити дипломатичні зв'язки між Україною та країнами народної демократії, то, як зазначав у своїх мемуарах югославський комуніст М. Джилас, який на той час перебував у Радянському Союзі, з цього нічого не вийшло: «Сталін, – писав він, – сам у цей час наштотувався в народних демократіях на опір, так що йому навіть на думку не могло припасти зміцнювати самостійність УРСР. А красномовець, жвавий дідусь Мануїльський – міністр без міністерства – ще 2–3 роки марнославив в Об'єднаних Націях» [10, 144].

Питання про участь України як члена-засновника у створенні та діяльності ООН було поставлене радянською стороною на конференції у передмісті американської столиці – Думбартон-Оксі (серпень–вересень 1944 р.). Представники США й Англії посилювалися на свою неготовність відповісти на вимогу надати право участі у майбутній організації 15-ти союзним республікам СРСР. У Ялті подібну пропозицію було поновлено у виразно зміненій редакції – тепер йшлося вже про 2–3 республіки: Україну, Білорусь і, можливо, Литву. 7 лютого 1945 р. на нарадах сам Й. Сталін нагадав про прийняття України і Білорусі в члени-засновники ООН. Цього ж дня (7 лютого) Ф. Рузвельт поінформував державного секретаря США Стетініуса про свою приватну розмову на цю тему зі Сталіним. Стетініус згадавав: «Розглядаючи питання надання додаткових місць в ООН для Радянського Союзу, президент Рузвельт сказав мені, що Сталін відчуває, що його позиція в Україні дуже непевна. Голос для України, сказав Сталін Рузвельтові приватно, є потрібним для збереження єдності СРСР. Ніхто не міг визначити розмірів труднощів в Україні, але ми у Вашингтоні, звичайно, чули під час німецького наступу, що Україна може відірватись від СРСР. Маршал Сталін також сказав Рузвельтові, що йому потрібно три голоси ще й для того, щоб здобути згоду своїх співробітників на вступ СРСР до світової організації. Президент був обурений свого часу радянською вимогою у Думбартон-Оксі надати голоси для кожної з 15 республік. Він сказав мені, що було б цілком логічно, якби ми вимагали для нас 48 голосів. Однак тепер він ска-

зав мені, що, зважаючи на географію і населення, він більше не думає, що російська вимога додаткових голосів для України і Білорусії є нерозумною» [11, 187].

Ще одним мемуарним джерелом про повоєнну українську радянську дипломатію є спогади А. Громико, який на той час був послом СРСР у США, а в 1957–1985 рр. – міністром закордонних справ СРСР. У його мемуарах, опублікованих 1990 р. є підпункт «Світла пам'ять про Мануїльського». Ось що він писав про наркома закордонних справ УРСР: «Мануїльський не любив достатньо цифр, дрібних фактів і без необхідності ними не користувався. Його душі більше відповідали принципові судження, аналіз проблем, так би мовити, вшир. Тут він відчував себе впевненіше і вмів використовувати свій багатий політичний досвід, різноманітні знання» [12, 337].

Отже, утворивши 1944 р. Наркомат закордонних справ УРСР, Й. Сталін прагнув використати це з політичною метою, заради підвищення статусу СРСР у світі. Водночас уже на перших порах свого існування НКЗС Української РСР неодноразово виконував функції, притаманні традиційній дипломатичній діяльності. Можна говорити про окремі вияви відносно серйозних повноважень, одержаних українською дипломатією в перші повоєнні роки. Мемуарна література, за комплексного дослідження цієї проблематики, дозволяє більш об'єктивно та неупереджено розглядати тогочасні міжнародні процеси. Відтак, залучення такого типу джерел, як мемуари, дає змогу виявити загальні тенденції та закономірності повоєнної української радянської дипломатії.

1. Гриневич В.А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944–1945 рр.) // *Укр. іст. журн.* – 1995. – № 3.
2. Пиріг Р. Крок на міжнародну арену. Відновлення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР // *Політика і час.* – 1992. – № 7–8.
3. Матвієнко В., Головченко В. *Історія української дипломатії ХХ століття у постатях.* – К., 2001.
4. Васильєва-Чекаленко Л.Д. *Україна в міжнародних відносинах (1944–1996): Навч. пос.* – К., 1998.
5. Закон «Про надання союзним республікам повноважень в галузі зовнішніх зносин і про перетворення в зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних справ з загальносоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат» // *Радянська Україна.* – 1944. – 4 лютого.
6. *Нариси з історії дипломатії України / О. Галенко, С. Камінський, М. Кірсенко та ін.; під ред. В. Смолія.* – К., 2001.
7. Шевченко В. Участь Дмитра Мануїльського у створенні та становленні НКЗС УРСР // *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка.* – К., 2007. – Вип. 91–93.
8. Гайдуков Л.Ф. Народний комісаріат закордонних справ УРСР: утворення та розгортання діяльності (1944–1945 рр.) // *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка.* – К., 1997. – Вип. 6.
9. Івченко О.Г. *Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан.* – К., 1997.
10. Джилас М. *Разговори со Сталиным. Фрагмент из книги // Смена.* – 1990. – № 2.
11. Stettinius E., Jr. *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference.* – New York, 1949.
12. Громыко А. *Памятное.* – Кн. 1. – М., 1990.

Dmytrenko A.A. The establishment and activity of the USSR People's Commissariat of Foreign Affairs (the 1944th–1945th) in the memoir literature. In this paper are analyzed the USSR People's Commissariat of Foreign Affairs formation and first steps on the international stage. Is determined the structure of Commissariat and is highlighted its work in the memoir literature.

Key words: Commissariat, memories, UN, USSR

Н. А. Печеніна

РЕАБИЛИТАЦІЯ ЖЕРТВ СТАЛІНІЗМУ В УКРАЇНІ (на матеріалах архіву Дніпропетровської області)

На основі матеріалів Держархіву Дніпропетровської обл. розглянута проблема реабілітації жертв сталінізму в Україні, яка проходила в два етапи. Перший етап пов'язаний із «хрущовською» відлигою 1950-х рр., інший – із Перебудовою середини 1980 – початку 90-х рр.

Ключові слова: демократизація, сталінізм, реабілітація

За умов розбудови незалежної Української держави відбувається трансформація свідомості широких верств населення, неабияке значення посідає питання самоідентифікації. Національна історична наука з 1990-х рр. мала довести самостійність і спроможність здійснювати серйозні наукові розробки. Однією з таких соціально значущих проблем стало дослідження політичних репресій та, пов'язана з ним, проблема реабілітації жертв сталінізму і тоталітаризму. У 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». За ним реабілітація мала охопити весь період після 1917 р. – до моменту набуття чинності цим Законом й поширюватись на осіб, необгрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі [1]. Закон визначив і конкретні випадки, законодавчі та нормативні акти, застосування яких упродовж 1917–1991 рр. означало здійснення необгрунтованих політичних репресій. Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. доповнила цей Закон, надавши тлумачення поняття «політичний мотив репресій» [2].

З часу ухвалення Закону «Про реабілітацію» минуло понад двадцять років, але і сьогодні праця, які б подавали аналіз радянського тоталітаризму в Україні, не так вже й багато. Привертають увагу праці І. Біласа, С. Білоконя, С. Кульчицького, Ю. Шаповала, Б. Яроша, Р. Подкура, О. Рубльова та ін. Прикладом систематичного вивчення політичних репресій 1920–80-х рр. в Україні залишається Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», очолювана академіком НАН України П. Троньком, а також її обласні підрозділи, які здійснювали дослідження репресивних дій компартійної влади щодо населення України у регіонально-історичному аспекті. На нашу думку, ця проблема є складовою сучасного процесу демократизації та розбудови правової держави, а отже, залишається актуальною. Мета цієї статті – на основі аналізу архівних даних, простежити хід та особливості реабілітації жертв сталінізму в Україні.

У 2013 р. виповнилося 75 років від початку масових політичних репресій у СРСР – періоду, який отримав назву «велика чистка». Проте, архівні дані засвідчують, що в Україні масові репресії проходили вже на початку 1930-х рр. Аналіз фондів Дніпропетровського обласного держархіву дозволяє зробити висновки щодо динаміки репресій за роками. Пік масових репресій у Дніпропетровській обл. припав на 1933 р. (19,87 % від усіх засуджених за політичними звинуваченнями в області), у 1931 р. – це 19,39 % від усіх політичних справ, 1937 р. – 18,66 %, 1938 р. – 9,48 %, 1932 р. – 8,38 %, 1930 р. – 8,02 % [3].

Одним із найважливіших факторів, що визначав спрямованість репресій, був характер обвинувачень. Згідно із законодавством, що існувало на той час, звинувачення щодо заарештованих мали визначатись статтями Кримінального кодексу. У практиці ж радянсь-